

PENOLOGIE EN VICTIMOLOGIE – PENOLOGY AND VICTIMOLOGY (2)**Het zijn de nachten die tellen**PIETER VAN CAENEGHEM^a & HANNELORE VERCRUYSE^b

- ^a Attaché-Gevangenisdirecteur bij de FOD Justitie, Directoraat-generaal EPI, Regionale directie Noord (Corresp.: pieter.vancaeneghem@just.fgov.be).
^b Studente criminologie KU Leuven.

INLEIDING

Het zijn de nachten die tellen. Dat is de eerste regel over strafberekening die een griffiebediende ingeprent krijgt. Eén maand gevangenisstraf reken je uit door dertig *nachten* te tellen vanaf het ogenblik van de opsluiting. Gebeurt die opsluiting bij nachte, dan word je overigens niet 's ochtends, maar 's middags vrijgesteld.

De nachten tellen dus. Maar voor het overige is er weinig geweten over de nachten in een gevangenis en hoe gedetineerden deze doorbrengen. De nacht maakt nochtans één derde uit van het tijdsbestek binnen de gevangenis, tijdens de welke gebeurtenissen een bijzondere betekenis krijgen en veelal extra en bijzondere maatregelen nodig zijn. 's Nachts geen directeur, geen maatschappelijk werker, geen penitentiair assistent.

's Nachts is er enkel nachtcontrole door de penitentiair bewakingsassistent.

Laat ons die tellende nachten en de nachtelijke controles maar eens onder de loep nemen, dat gevangenisleven dat tussen de plooiën van de lakens valt. Hoe gebeuren deze controles, en waarom en welke effecten hebben ze op gedetineerden? En vooral, kan het anders en beter?

STATUS PRAESENS EN REGLEMENTAIR KADER

Elke nacht worden in de gevangenis van Oudenaarde een 160-tal gedetineerden gecontroleerd, om het uur of om het kwartier voor zij die onder bijzondere bewaking staan. De controle gebeurt visueel via het winket en middels het aansteken van het licht.

De vraag waarom de controle visueel gebeurt en met de gestelde periodiciteit blijkt evenwel niet zo eenvoudig te beantwoorden, behalve dan dat dit steeds de praktijk is geweest. Wettelijke of reglementaire bepalingen die de nachtelijke controles in die specifieke zin voorschrijven, zijn niet terug te vinden. Enkel volgende algemene bepalingen kunnen aangehaald worden.

Art. 172 van het Ministerieel Besluit van 12 juli 1971¹ houdende de algemene instructie voor de strafinrichtingen bepaalt dat de organisatie van de bewaking bij dag *en bij nacht* wordt geregeld door de directeur. Verder wordt in algemene zin bepaald dat wat de nachtdienst betreft, de directeur zich gedraagt naar de voorschriften van het bijzonder reglement van de inrichting, vastgesteld door de Minister. Verder dient de directeur dagelijks de beambten aan te wijzen die met de nachtdienst belast zijn en verplicht hij hen, op de uren die hij vaststelt, ronden te doen in de gangen, wandelplaatsen, in de nabijheid van de buitenmuur en op andere plaatsen waar het raadzaam is een bijzondere bewaking uit te oefenen. De directeur staat tot slot in voor het toezicht op de uitvoering van de nachtelijke controles.

¹ Ministerieel Besluit 12 juli 1971 houdende algemene instructie voor de strafinrichtingen, *Bull. Best. Strafinr.*, 1971, 218 e.v.

De Basiswet² preciseert op haar beurt nauwelijks iets over de nachtrust of over nachtelijke controles.

Het doen uitvoeren van controles met een bepaalde frequentie vormt een toepassing van de algemene bevoegdheid en verantwoordelijkheid van de directeur om in te staan voor de veiligheid. Deze 'standaardcontroles' vallen dan onder de algemene veiligheidsvoorschriften die nog verder bepaald moeten worden in een koninklijk besluit, in uitvoering van artikel 110 §1 van de Basiswet.

Het uitvoeren van extra, bijkomende controles zal dan weer het voorwerp moeten uitmaken van een bijzondere veiligheidsmaatregel.³ Als mogelijke bijzondere veiligheidsmaatregel vermeldt artikel 112 §1, 3° van de Basiswet *'de observatie overdag en tijdens de nacht, maar met maximale eerbiediging van de nachtrust* (eigen cursivering en onderstreping). In het geval van verscherpt toezicht heeft de wetgever dus wel aandacht gehad voor de nachtrust van gedetineerden.

In algemene zin kan nog gewezen worden op volgende artikelen van de Basiswet, die, hoewel ze niet direct refereren naar de nachtrust, wel belangrijk zijn in deze context. Het gaat over de basisbeginselen opgenomen in artikelen 5 en 6: *'De vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel wordt ten uitvoer gelegd in psychosociale, fysieke en materiële omstandigheden die de waardigheid van de mens eerbiedigen, die het behoud of de groei van het zelfrespect van de gedetineerde mogelijk maken en die hem aanspreken op zijn individuele en sociale verantwoordelijkheid.'* en *'Bij de uitvoering van de vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel dient vermijdbare detentieschade voorkomen te worden.'*

Deze bepalingen veruitwendigen de basisprincipes van respect voor de persoon die opgesloten wordt, normalisering⁴ en beperking van de detentieschade die als een rode draad doorheen de Basiswet lopen.

Een eerste tussentijdse conclusie kan dan ook niet anders zijn dat de wetgever ruimte laat om nachtcontroles in algemene zin in te richten en dat hij daarbij minstens impliciet de nachtrust van de gedetineerden voor ogen houdt uit respect voor het normaliseringsprincipe en het vermijden van detentieschade.

EFFECTEN VAN SLAAPDEPRIVATIE

Een verkennend onderzoek naar wetenschappelijke literatuur rond slaapdeprivatie leverde volgende inzichten op.

Slaaptekort heeft in de eerste plaats een negatief effect op concentratie en aandacht. Indien er sprake is van chronisch slaaptekort ontstaan er problemen met het richten van de aandacht (MEGENS, 2007: 125). Het onderzoek van MEGENS toont aan dat slaaptekort (ook al is het maar een klein beetje) een persoon hyperactief maakt. De hersenen gaan in overdrive, de bloeddruk stijgt en daarmee loopt men het risico op hart- en vaatziekten. Een gebrek aan slaap gedurende vier tot vijf opeenvolgende nachten creëert een staat die vergelijkbaar is met dronkenschap. SHERR (2007: 200) wijst er op dat een slaaptekort de psychomotorische handelingen, het cognitief functioneren en het geheugen aantast en dat het stemmings-

2 Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

3 Een bijzondere veiligheidsmaatregel kan worden opgelegd door de gevangenisdirecteur wanneer er ernstige aanwijzingen bestaan van een gevaar voor de orde of de veiligheid, bijvoorbeeld een verhoogd risico op suicide, ontsnapping, ...

4 Het normaliseringsbeginsel kan beschouwd worden als een positieve formulering van het schadebeperkingsbeginsel en komt er op neer dat dat er naar gestreefd dient te worden dat de levensomstandigheden in de gevangenis zoveel als mogelijk in overeenstemming dienen te zijn met de levensomstandigheden in de vrije samenleving.

wisselingen tot gevolg kan hebben. Andere auteurs stellen verder dat een slechte nachtrust het functioneren van de hersenen verandert. Ook het spraakvermogen, de reactiesnelheid, de besluitvaardigheid en het gevoel voor tijd en ruimte lijden eronder (VEMEDIA, 2013). Wie slecht slaapt, gaat dus in vrijwel alle opzichten slechter functioneren (VEMEDIA, 2013).

Hieruit kunnen we dus concluderen dat vanuit een eerder medische invalshoek blijkt dat slaapdeprivatie een reële bedreiging kan vormen voor het psychisch en fysisch welzijn van personen en dus tegelijk het respecteren van de basisbeginselen vermeld in artikelen 5 en 6 van de Basiswet in het gedrang brengt.

GEDETINEERDEN AAN HET WOORD

De hierboven aangehaalde vraag, naar de mogelijke problematiek van het verstoren van de nachtrust is dus pertinent. Als het normaliseringsprincipe doorgetrokken wordt naar de nacht, impliceert dit dat ook gedetineerden, zoals eenieder, recht hebben op een normale nachtrust. Dit blijkt op heden niet het geval te zijn. Een bevraging binnen de gedetineerdenpopulatie van de gevangenis van Oudenaarde leerde dat de grote meerderheid door de huidige modus operandi elke nacht gestoord wordt in zijn slaap en zo dus al jaren niet meer doorslaapt. Gevraagd naar welke effecten dit had, luidden de antwoorden: continue gevoel van vermoeidheid, prikkelbaarheid, concentratiestoornissen, ... Deze antwoorden bevestigden de bevindingen uit de wetenschappelijke literatuur.

Tegenover het normaliseringsprincipe staat de imperatief van de veiligheid. Orde en de veiligheid moeten dag en nacht gegarandeerd worden. Tijdens de nacht impliceert dit de controle van de – normale – toestand op cel. De fundamentele vraag is of deze controle kan gebeuren zonder de nachtrust van de gedetineerden te verstoren.

Om deze vraag te beantwoorden, werd een vergelijkend onderzoek gedaan naar de uitvoering van de nachtelijke controles in een aantal Vlaamse en buitenlandse gevangenissen. Hannelore VERCRUYSE, studente criminologie, bevroeg hiervoor in 2013 in eerste instantie 6 Vlaamse gevangenissen: 3 arresthuizen en 3 strafinrichtingen. Aan de directie werd de vraag gesteld hoe de nachtcontrole in hun gevangenis georganiseerd werd. In quasi alle bevrageerde Vlaamse gevangenissen gebeurt de nachtelijke controle gelijklopend als in Oudenaarde: visueel via het winket en middels het aansteken van het licht, om het uur en om het kwartier bij de gedetineerden die onder bijzondere bewaking staan. Opmerkelijk, maar niet geheel onverwacht, was de vaststelling tijdens het onderzoek dat er steeds op de gezette tijdstippen 'gepunt'⁵ werd, maar dat de visuele controle van de toestand op cel niet systematisch uitgevoerd werd, in het bijzonder de controles om het kwartier. De reden die hiervoor werd aangehaald, was dat men de gedetineerden niet in hun slaap wou storen.

In het tweede deel van haar vergelijkend onderzoek onderzocht Hannelore VERCRUYSE enkele buitenlandse gevangenissen. Bij de bevraging van de buitenlandse gevangenissen werd geopteerd voor landen die op penitentiair vlak tot voorbeeld kunnen strekken, m.n. Canada, de Scandinavische landen, Nederland, en Australië. Via de ambassades werden de nodige contactgegevens bekomen van de gevangenisdiensten en kon de vraag worden gesteld hoe de nachtcontroles er gebeuren. In Canada en Australië gebeurt de controle van de toestand op cel door gebruik te maken van een zaklamp om door het winket te schijnen. In Nederland gebeuren er 's nachts 5 controlerondes en dit uitsluitend *auditief*: het personeel luistert tijdens de rondes of de toestand normaal is. De gedetineerden worden er dus niet visueel gecontroleerd. Opmerkelijk is dat dit ook het geval is bij de *Belgische gedetineerden* opgesloten in de gevangenis van Tilburg. In de Scandinavische landen worden de gedetineerden tijdens de nacht

5 Bij het uitvoeren van controlerondes wordt er door het bewakend personeel op gezette tijdstippen en plaatsen met een stick 'gepunt', als bewijs dat de controlerondes uitgevoerd worden.

niet gecontroleerd. Enkel wanneer hiertoe een bijzondere, gegronde reden bestaat, zal door de bewakers een controlefrequentie worden bepaald om visuele controles uit te voeren.

Hieruit kunnen we concluderen dat er nood is aan een verdere bewustwording binnen het penitentiaire werkveld omtrent de problematiek van de nachtrust van gedetineerden en aan oplossingen om het belang van de gezondheid van de gedetineerde, i.e. het voorkomen van onbedoelde/ongewenste detentieschade, en de belangen van de veiligheid via alternatieve technieken met elkaar in evenwicht probeert te brengen.

BESLUIT

De kernvraag luidde of de nachtelijke controles verenigbaar zijn met het recht op een normale nachtrust van gedetineerden. Op basis van het vergelijkend onderzoek in Belgische en buitenlandse gevangenissen blijkt minstens dat dit mogelijk is. Er is vooreerst (nog) geen reglementair kader dat de uitvoering van nachtelijke controles op de ene of de andere manier oplegt. De bevoegdheid om de nachtelijke controles te organiseren ligt volgens de enige relevante bepalingen, die op heden nog steeds van toepassing zijn, bij de directeur.

Dit geeft de lokale directeur de vrijheid om een gedifferentieerd beleid te voeren en een diversificatie te maken naar het doelpubliek (beklaagden, veroordeelden, geïnterneerden), de periodiciteit (om het uur, om het kwartier, individueel te bepalen) en de modus operandi (visueel, auditief). Nachtcontroles binnen een groot arresthuis, met een verhoogd risico op suïcide gezien de populatie, kunnen zo anders georganiseerd worden in vergelijking met een gevangenis voor langgestraften die zich settelen tijdens hun detentie.

Binnen enkele Vlaamse gevangenissen wordt intussen proef gedraaid met een andere manier van werken: nachtcontroles worden er uitgevoerd, afgestemd op de specificiteit van de inrichting. Zo wordt er in Oudenaarde meer ingezet op auditieve controles binnen de inrichting en minder op visuele controles van cellen. Wanneer deze laatste nog gebeuren, gebeuren ze op een toevallige wijze en niet meer op gezette tijdstippen zoals voorheen. Volgens een interne evaluatie zijn de eerste bevindingen van de nieuwe modus operandi positief. Gedetineerden geven aan een betere nachtrust te kennen. Personeel wordt efficiënter ingezet (door gericht en ook effectief te controleren) en ervaren hun werk als nuttiger en zinvoller dan voorheen.

De nachten tellen nog steeds maar zorgen nu meer voor de rust, waarvoor ze bestemd zijn.

REFERENTIES

- INFO NU (2013). *Slaaptekort gevolgen, symptomen en slaaptekort inhalen*. [07.04.2013, Mens en Gezondheid: <http://mens-en-gezondheid.infonu.nl/aandoeningen/100728-slaaptekort-gevolgen-symptomen-en-slaaptekort-inhalen.html>].
- MEGENS, P. (2007). *Knetterdruk – Werken in deze hyperactieve tijd*. Zaltbommel: Thema.
- M.O. NR. 720D AZ/III VAN 9 JANUARI 1974 BETREFFENDE DE NACHTDIENST.
- SHERR, L. (2007). *Cambridge Handbook of Psychology, Health and Medicine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN DEN WYNGAERT, C. (2009). *Strafrecht & strafprocesrecht in hoofdlijnen*. Antwerpen-Apeldoorn: Maklu.
- VEMEDIA (2013). *Lekker slapen ... Gevolgen van slaaptekort*. [07.04.2013, Vemedia: <http://www.zaligslapen.nl/nl/slaapfeiten/gevolgen-van-slaaptekort.aspx>].
- VERCRUYSE, H. (2013). *Nachtcontroles – een vergelijkend onderzoek*, stageverslag criminologie, KU Leuven.
- VRG-CODEX (2012). *Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden*. Mechelen: Wolters Kluwer Belgium NV.